SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 5
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

TURLI O‘QUV PREDMETLARI BO‘YICHA ESHITISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALAR NUTQINING GRAMMATIK TIZIMINI SHAKLLANTIRISH MOHIYATI

Shomurodova Sevinch

Jizzax davlat pedogogika universiteti, Maxsus pedogogika va inklyuziv talim fakulteti, Surdopedogogika yo‘nalishi

Temurova Gulchehra

Dotsent

Annotatsiya

Mazkur maqolada eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqining grammatik tizimini turli o‘quv predmetlarini o‘qitish jarayonida shakllantirishning ilmiy-nazariy va pedagogik asoslari yoritilgan. Eshitish analizatoridagi buzilishlar natijasida nutqni egallash jarayonida yuzaga keladigan o‘ziga xos xususiyatlar, xususan, grammatik shakllarni o‘zlashtirish, so‘zlarni o‘zaro bog‘lash, so‘z birikmalari va gaplar tuzishdagi qiyinchiliklar tahlil qilingan. Shuningdek, ona tili, o‘qish, matematika, tabiatshunoslik va boshqa o‘quv predmetlari orqali grammatik ko‘nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlari ochib berilgan. Maqolada fanlararo integratsiya, ko‘rgazmalilik, amaliy mashqlar, taqqoslash va takrorlash metodlaridan foydalanishning korreksion-pedagogik ahamiyati asoslangan. Turli fanlar mazmuniga grammatik topshiriqlarni izchil kiritish orqali o‘quvchilarning lug‘at boyligini kengaytirish, grammatik jihatdan to‘g‘ri gap tuzish hamda mustaqil va izchil fikr bildirish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar

eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar, nutqning grammatik tizimi, grammatik ko‘nikmalar, nutqiy rivojlanish, surdopedagogika, maxsus ta’lim, fanlararo integratsiya, korreksion-pedagogik ish.

Аннотация

В данной статье рассматриваются научно-теоретические и педагогические основы формирования грамматической системы речи детей с нарушениями слуха в процессе преподавания различных учебных предметов. Анализируются особенности овладения речью, обусловленные нарушениями слухового анализатора, в частности трудности усвоения грамматических форм слов, установления грамматических связей между словами, построения

словосочетаний и предложений. Раскрываются возможности развития грамматических навыков на уроках родного языка, чтения, математики, естествознания и других учебных дисциплин. Особое внимание уделяется коррекционно-педагогическому значению межпредметной интеграции, наглядных средств, практических упражнений, методов сравнения и повторения. Обосновывается необходимость систематического включения грамматических заданий в содержание различных учебных предметов с целью обогащения словарного запаса учащихся, формирования грамматически правильной речи и развития навыков самостоятельного и последовательного выражения мыслей.

Ключевые слова

дети с нарушениями слуха, грамматическая система речи, грамматические навыки, речевое развитие, сурдопедагогика, специальное образование, межпредметная интеграция, коррекционно-педагогическая работа.

Abstract

This article examines the scientific, theoretical and pedagogical foundations of developing the grammatical system of speech in children with hearing impairments through the teaching of various academic subjects. It analyzes the specific characteristics of speech acquisition associated with hearing impairment, particularly the difficulties in mastering grammatical forms of words, establishing grammatical relationships between words, and constructing phrases and sentences. The article explores opportunities for developing grammatical skills through native language, reading, mathematics, natural science and other academic subjects. Particular attention is paid to the corrective and pedagogical significance of interdisciplinary integration, visual aids, practical exercises, comparison and repetition techniques. The article emphasizes the importance of systematically incorporating grammatical tasks into different academic subjects to enrich students' vocabulary, develop grammatically correct speech, and improve their ability to express thoughts independently and coherently.

Keywords

children with hearing impairments, grammatical system of speech, grammatical skills, speech development, surdopedagogy, special education, interdisciplinary integration, corrective and pedagogical work.

Kirish

Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning nutqiy rivojlanishini ta’minlash, ularning o‘z fikrini mustaqil, aniq va izchil ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar ta’limida nutqni rivojlantirish va uning grammatik tizimini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki eshitish insonning nutqni egallashi, tovushlarni farqlashi, so‘zlarning talaffuzi va grammatik shakllarini o‘zlashtirishida muhim o‘rin tutadi.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutqiy rivojlanish jarayoni eshitish holati, nuqsonning darajasi va yuzaga kelgan vaqti, korreksion-pedagogik yordamning boshlanishi, oilaviy nutqiy muhit hamda ta’lim sharoitlariga bog‘liq ravishda turlicha kechadi. Bunday bolalarda og‘zaki nutqni idrok etish imkoniyatining cheklanishi natijasida so‘zlarning grammatik shakllarini farqlash, qo‘shimchalarning vazifasini anglash, so‘zlarni o‘zaro to‘g‘ri bog‘lash va murakkab gaplar tuzishda qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin.

Nutqning grammatik tizimi tilning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, so‘zlarning grammatik shakllari, so‘z birikmalari va gaplarning tuzilish qonuniyatlarini o‘z ichiga oladi. Grammatik tizimning rivojlanganligi insonning fikrini aniq, tushunarli va mantiqiy ifodalashiga xizmat qiladi. Shu sababli eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda grammatik ko‘nikmalarni shakllantirish faqat ona tili darslarining vazifasi sifatida qaralmasligi kerak. Ushbu jarayon barcha o‘quv predmetlari bilan uzviy bog‘liq holda olib borilishi lozim.

Turli fanlarni o‘qitish jarayonida o‘quvchilar yangi tushunchalar, atamalar va so‘zlarni o‘zlashtiradilar. Ular predmetlar, hodisalar, miqdorlar, tabiat jarayonlari va ijtimoiy munosabatlar haqida ma’lumot oladilar. Ushbu bilimlarni grammatik jihatdan to‘g‘ri ifodalashga yo‘naltirilgan topshiriqlar o‘quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki nutqiy imkoniyatlarini ham rivojlantiradi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Maqolaning asosiy maqsadi — turli o‘quv predmetlarini o‘qitish jarayonida eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqining grammatik tizimini shakllantirishning pedagogik mohiyatini ochib berish hamda ushbu jarayonning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlarni tahlil qilishdan iborat.

Mazkur maqsaddan kelib chiqib, quyidagi vazifalar belgilandi:

– eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqining grammatik xususiyatlarini ilmiy jihatdan tavsiflash;

– grammatik tizimning nutqiy rivojlanishdagi o‘rnini ochib berish;

– turli o‘quv predmetlari orqali grammatik ko‘nikmalarni shakllantirish imkoniyatlarini aniqlash;

– fanlararo integratsiyaning korreksion-pedagogik ahamiyatini asoslash;

– grammatik koʻnikmalarni rivojlantirishda samarali metod va mashqlarni tavsiflash;

– oʻqituvchi va surdopedagog faoliyatiga doir metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodlari

Maqolani tayyorlashda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, tizimlashtirish hamda maxsus ta’lim amaliyotiga oid metodik yondashuvlarni oʻrganish usullaridan foydalanildi. Shuningdek, eshitishida nuqsoni boʻlgan bolalar nutqini rivojlantirishga oid surdopedagogik qarashlar tahlil qilindi.

Maqola nazariy-tahliliy xususiyatga ega boʻlib, unda eksperimental tadqiqot oʻtkazilgani yoki statistik natijalar olingani haqida da’vo qilinmaydi.

Asosiy qism

1. Eshitishida nuqsoni boʻlgan bolalar nutqining grammatik tizimi va uning oʻziga xos xususiyatlari

Nutqning grammatik tizimi — bu til birliklarining oʻzaro bogʻlanishi, soʻzlarning oʻzgarishi va gaplarning tuzilishini tartibga soluvchi qoidalar majmuasidir. U morfologik va sintaktik jihatlarni qamrab oladi. Morfologik jihat soʻzlarning grammatik shakllari, qoʻshimchalari va soʻz turkumlarini oʻz ichiga olsa, sintaktik jihat soʻz birikmalari hamda gaplarning tuzilishi va oʻzaro bogʻlanishini ifodalaydi.

Eshitishida nuqsoni boʻlgan bolalarda grammatik tizimning shakllanishi koʻpincha oʻziga xos murakkabliklarga ega. Buning asosiy sabablaridan biri nutq tovushlari va soʻz shakllarini eshitish orqali yetarli darajada idrok etish imkoniyatining cheklanganligidir. Eshitish orqali nutqiy tajribaning yetarli shakllanmasligi grammatik vositalarni tabiiy ravishda oʻzlashtirish jarayoniga ta’sir koʻrsatishi mumkin.

Masalan, oʻzbek tilidagi kelishik qoʻshimchalari — “-ning”, “-ni”, “-ga”, “-da”, “-dan” soʻzlar oʻrtasidagi grammatik munosabatlarni ifodalaydi. Eshitishida nuqsoni boʻlgan bola ushbu qoʻshimchalarning ma’nosini va vazifasini alohida oʻrgatish, koʻrgazmali misollar bilan tushuntirish hamda amaliy mashqlar orqali mustahkamlashga ehtiyoj sezishi mumkin.

Masalan, “Bola kitobni oʻqidi” va “Bolaning kitobi” gaplarini taqqoslash orqali “-ni” hamda “-ning” qoʻshimchalarining vazifasi tushuntiriladi. Bunda oʻqituvchi predmetlar,

rasmlar, savollar va gap modellari yordamida grammatik munosabatlarni aniq ko‘rsatishi maqsadga muvofiq.

Grammatik tizimni shakllantirishda quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratish zarur:

1. So‘zlarning grammatik shakllarini o‘zlashtirish.
2. Ot, sifat, son, fe’l kabi so‘z turkumlarini farqlash.
3. So‘zlarni grammatik jihatdan to‘g‘ri bog‘lash.
4. Sodda va murakkab gaplar tuzish.
5. Gaplarni mazmunan va grammatik jihatdan izchil bog‘lash.
6. Mustaqil og‘zaki va yozma nutqni rivojlantirish.

Shuni ta’kidlash kerakki, eshitishida nuqsoni bo‘lgan barcha bolalarning nutqiy rivojlanishi bir xil kechmaydi. Ularning individual imkoniyatlari, eshitish qoldig‘i, eshitish moslamalaridan foydalanishi, nutqiy tajribasi va ta’lim sharoitlari hisobga olinishi lozim. Shu sababli grammatik ko‘nikmalarni shakllantirish individual va bosqichma-bosqich yondashuv asosida tashkil etiladi.

2. Ona tili darslarida grammatik tizimni shakllantirish imkoniyatlari

Ona tili darslari eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda grammatik bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishning asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu darslarda o‘quvchilar so‘zlarning ma’nosi, grammatik shakllari, gap tuzilishi va nutq qoidalarini o‘rganadilar.

Grammatik bilimlarni shakllantirishda dastlab sodda va bolaga tanish bo‘lgan so‘zlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Masalan, “bola”, “kitob”, “maktab”, “gul”, “o‘qimoq”, “yozmoq” kabi so‘zlar asosida turli grammatik shakllar hosil qilinadi.

O‘quvchilarga quyidagi topshiriqlarni berish mumkin:

– “Kitob” so‘zini kelishiklarda o‘zgartirish;

– birlik va ko‘plik shakllarini hosil qilish;

– otlarga mos sifatlarni tanlash;

– berilgan so‘zlardan gap tuzish;

– gapdagi tushirib qoldirilgan qo‘shimchalarni to‘ldirish;

– rasmlar asosida grammatik jihatdan to‘g‘ri gaplar tuzish.

Masalan, o‘qituvchi “Qiz ... gulni uzdi” jumlasini taqdim etadi. O‘quvchi mazmunga mos ravishda “Qiz bog‘dan gulni uzdi” gapini hosil qiladi. Bu mashq orqali o‘quvchi so‘zlarning grammatik munosabatini anglash bilan birga gapning mazmunini ham tushunadi.

Ona tili darslarida grammatik qoidalarni faqat yodlatish bilan cheklanib qolmaslik kerak. Har bir grammatik hodisa amaliy nutqiy vaziyatlarda qo‘llanilishi lozim. Masalan, o‘quvchi kelishik qo‘shimchalarini o‘rganganidan so‘ng ularni mustaqil gap tuzishda, matn yozishda va savollarga javob berishda qo‘llashi kerak.

3. O‘qish darslarida grammatik ko‘nikmalarni rivojlantirish

O‘qish darslari o‘quvchilarning matnni tushunish, so‘z boyligini kengaytirish, gaplar o‘rtasidagi mazmuniy munosabatlarni anglash va mustaqil fikr bildirish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlashda matnlar ularning yoshiga, nutqiy imkoniyatlariga va lug‘at boyligiga mos tanlanishi zarur. Matn tarkibidagi yangi so‘zlar oldindan tushuntirilishi, zarur hollarda rasmlar va predmetlar bilan mustahkamlanishi lozim.

O‘qish jarayonida grammatik tizimni rivojlantirish uchun quyidagi mashqlardan foydalanish mumk

– matndan ot, sifat va fe’llarni ajratish;

– gapdagi so‘zlar tartibini aniqlash;

– matndagi gaplarni grammatik jihatdan tahlil qilish;

– tushirib qoldirilgan so‘z yoki qo‘shimchalarni tiklash;

– matn mazmuni asosida savollarga to‘liq gap bilan javob berish;

– voqealarni ketma-ketlikda bayon qilish.

Masalan, “Bahor keldi. Daraxtlar gulladi. Bolalar bog‘da o‘ynadilar” matni asosida o‘quvchilarga “Qaysi fasl keldi?”, “Nimalar gulladi?”, “Bolalar qayerda o‘ynadilar?” kabi savollar beriladi. O‘quvchilar savollarga alohida so‘zlar bilan emas, balki to‘liq gaplar yordamida javob berishga o‘rgatiladi.

Bunday mashqlar grammatik shakllarni amaliy nutqda qo‘llash, gap tuzish va fikrni izchil ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

4. Matematika darslarida grammatik tizimni shakllantirish

Matematika fani ham grammatik koʻnikmalarni rivojlantirish uchun muhim imkoniyatlarga ega. Chunki matematik topshiriqlarni bajarish jarayonida oʻquvchilar sonlar, miqdorlar, oʻlchov birliklari, predmetlarning shakli va joylashuvi bilan bogʻliq soʻzlardan foydalanadilar.

Masalan, “uchta olma”, “beshta qalam”, “ikkita daftar” kabi soʻz birikmalari son va otning oʻzaro grammatik bogʻlanishini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Matematika darslarida quyidagi topshiriqlarni qoʻllash mumkin:

– predmetlarni sanash va ularning sonini gap bilan ifodalash;

– “koʻp”, “kam”, “teng”, “ortiq”, “kamroq” kabi soʻzlarni qoʻllash;

– matematik masala shartini toʻliq gaplar bilan bayon qilish;

– geometrik shakllarning nomi va belgilarini ifodalash;

– predmetlarning joylashuvini bildiruvchi soʻzlardan foydalanish.

Masalan, oʻqituvchi stol ustiga toʻrtta qalam va ikkita daftar qoʻyadi. Oʻquvchi “Stolda toʻrtta qalam va ikkita daftar bor” tarzida gap tuzadi. Bu jarayonda son, ot va kesimning grammatik jihatdan bogʻlanishi mustahkamlanadi.

Matematik masalalarni ogʻzaki yoki yozma ravishda izohlash ham muhim ahamiyatga ega. Oʻquvchi masalaning shartini tushuntirish, yechish bosqichlarini bayon qilish va javobini toʻliq gap bilan ifodalashga oʻrgatiladi.

5. Tabiatshunoslik darslarida grammatik koʻnikmalarni rivojlantirish

Tabiatshunoslik darslari oʻquvchilarning atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytirish bilan birga, ularning lugʻat boyligi va grammatik tizimini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Ushbu fan orqali bolalar tabiat hodisalari, oʻsimliklar, hayvonlar, fasllar va inson organizmiga oid tushunchalarni oʻzlashtiradilar.

Tabiatshunoslik darslarida koʻrgazmali vositalar, tabiiy predmetlar, rasmlar, jadvallar va videomateriallardan foydalanish grammatik tushunchalarni oʻzlashtirishni yengillashtiradi.

Masalan, “Daraxt oʻsadi”, “Qush uchadi”, “Gullar ochiladi”, “Quyosh nur sochadi” kabi sodda gaplar orqali ega va kesim munosabatlari tushuntiriladi.

Shuningdek, oʻquvchilarga quyidagi mashqlarni bajarish taklif etilishi mumkin:

– hayvonlar va o‘simliklarni belgilari bo‘yicha tavsiflash;

– fasllarga oid gaplar tuzish;

– tabiat hodisalarini ketma-ketlikda bayon qilish;

– predmetlarning rangi, shakli va xususiyatlarini ifodalash;

– “Nima qiladi?”, “Qanday?”, “Qayerda?” savollariga gap bilan javob berish.

Masalan, “Olma daraxti” mavzusida o‘quvchi “Olma daraxti bahorda gullaydi. Yozda meva tugadi. Kuzda olmalar pishadi” kabi gaplar tuzishi mumkin. Bunda fe’llarning zamon shakllari, gaplarning mazmuniy bog‘lanishi va vaqt munosabatlari mustahkamlanadi.

6. Boshqa o‘quv predmetlarida grammatik tizimni rivojlantirish

Grammatik ko‘nikmalarni shakllantirish faqat yuqorida ko‘rsatilgan fanlar bilan cheklanmaydi. Tasviriy san’at, texnologiya, musiqa va jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari ham nutqiy rivojlanish uchun muhim imkoniyat yaratadi.

Tasviriy san’at darslarida o‘quvchilar rasm mazmunini tasvirlash, predmetlarning rangini, shaklini va joylashuvini ifodalash orqali sifat, ot va ravishlardan foydalanishga o‘rganadilar. Masalan, “Men qizil gul chizdim”, “Rasmda katta daraxt tasvirlangan” kabi gaplar tuzadilar.

Texnologiya darslarida buyumlarni tayyorlash bosqichlarini ketma-ket bayon qilish, harakatlarni ifodalovchi fe’llardan foydalanish va ko‘rsatmalarni tushunish ko‘nikmalari rivojlantiriladi. Masalan, “Qog‘ozni buklayman”, “Qirqilgan qismlarni birlashtiraman”, “Tayyor buyumni bezayman” kabi gaplar tuzish mumkin.

Jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarida esa harakat nomlari, yo‘nalish va joylashuvni bildiruvchi so‘zlar o‘zlashtiriladi. “Oldinga yur”, “O‘ng qo‘lni ko‘tar”, “To‘pni yuqoriga ot” kabi ko‘rsatmalar orqali fe’llar va ravishlarning amaliy qo‘llanishi mustahkamlanadi.

Demak, har bir o‘quv predmeti grammatik ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun muayyan nutqiy vaziyat va mazmuniy imkoniyat yaratadi.

7. Fanlararo integratsiyaning korreksion-pedagogik ahamiyati

Fanlararo integratsiya — turli o‘quv predmetlari mazmuni va metodlarini o‘zaro bog‘lagan holda ta’lim jarayonini tashkil etishdir. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar

ta’limida ushbu yondashuv grammatik bilimlarni turli vaziyatlarda qo‘llash imkonini beradi.

Masalan, ona tili darsida o‘rganilgan sifat so‘z turkumi tabiatshunoslik darsida o‘simliklarni tavsiflash, matematika darsida geometrik shakllarning xususiyatlarini ifodalash, tasviriy san’at darsida esa rasm mazmunini tasvirlash orqali mustahkamlanishi mumkin.

Bunda bir grammatik mavzu turli fanlarda takrorlanadi, ammo har safar boshqa mazmun va amaliy vaziyat bilan boyitiladi. Natijada o‘quvchi grammatik qoidani faqat nazariy jihatdan bilib qolmay, uni turli nutqiy vaziyatlarda qo‘llashga ham o‘rganadi.

Fanlararo integratsiya quyidagi pedagogik imkoniyatlarni yaratadi:

– grammatik bilimlarning uzoq muddatli mustahkamlanishi;

– yangi so‘z va atamalarning faol lug‘atga kiritilishi;

– o‘quvchilarning mustaqil nutqiy faolligining ortishi;

– og‘zaki va yozma nutqning o‘zaro bog‘liq rivojlanishi;

– o‘quv materialining mazmunli va tushunarli o‘zlashtirilishi;

– grammatik bilimlarning kundalik hayotda qo‘llanishi.

Shu sababli surdopedagog va fan o‘qituvchilari o‘zaro hamkorlikda ish olib borishlari, grammatik mavzularning izchilligini ta’minlashlari hamda o‘quvchilarning individual nutqiy imkoniyatlarini hisobga olishlari lozim.

8. Grammatik tizimni shakllantirishda qo‘llaniladigan metod va vositalar

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda grammatik tizimni shakllantirish samaradorligi tanlangan metodlarning to‘g‘ri tashkil etilishiga bog‘liq. Bunda ko‘rgazmalilik, amaliy faoliyat, taqqoslash, modellashtirish, takrorlash va kommunikativ mashqlardan foydalanish muhimdir.

Ko‘rgazmali metod. Ushbu metodda grammatik tushunchalar rasm, predmet, jadval, sxema va boshqa ko‘rgazmali vositalar yordamida tushuntiriladi. Masalan, “Bola kitob o‘qiyapti” gapini rasm asosida tahlil qilish orqali o‘quvchi gapdagi harakat va predmet o‘rtasidagi munosabatni anglaydi.

Taqqoslash metodi. O‘quvchilar ikki yoki undan ortiq grammatik shaklni taqqoslash orqali ularning farqini tushunadilar. Masalan, “maktabga”, “maktabda”, “maktabdan” so‘zlarini taqqoslash kelishik qo‘shimchalarining ma’nosini farqlashga yordam beradi.

Amaliy mashqlar metodi. Grammatik qoidalarni nutqda qo‘llashga yo‘naltirilgan mashqlar orqali o‘quvchilarda mustahkam ko‘nikmalar hosil qilinadi. Bunda so‘zlardan gap tuzish, gaplarni to‘ldirish, matn yaratish va savollarga to‘liq javob berish kabi topshiriqlar qo‘llanadi.

Modellashtirish metodi. Gapning tarkibi maxsus sxemalar yordamida ifodalanadi. Masalan, “Kim? — Nima qildi? — Nimani?” modeli asosida “Bola kitobni o‘qidi” gapini tuzish mumkin. Bunday modellar gap tarkibidagi so‘zlarning vazifasini anglashga yordam beradi.

Takrorlash va mustahkamlash metodi. Grammatik shakllar turli fanlar va nutqiy vaziyatlarda muntazam takrorlanadi. Biroq takrorlash bir xil topshiriqni mexanik ravishda bajarish bilan cheklanmasligi, balki yangi mazmun va sharoitlarda qo‘llashni nazarda tutishi kerak.

Kommunikativ metod. O‘quvchilarning real muloqot jarayonida grammatik jihatdan to‘g‘ri gap tuzishi, savol berishi, javob qaytarishi va o‘z fikrini bayon qilishi rag‘batlantiriladi.

Metodlarni tanlashda bolaning eshitish va nutqiy imkoniyatlari, yoshi, individual ehtiyojlari hamda o‘zlashtirish darajasi hisobga olinishi zarur. Zarur holatlarda daktil nutqi, yozma nutq, imo-ishora tili va texnik eshitish vositalari bolaning ta’limiy ehtiyojlariga muvofiq qo‘llanilishi mumkin.

9. O‘qituvchi va surdopedagogning grammatik tizimni shakllantirishdagi vazifalari

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqining grammatik tizimini rivojlantirishda o‘qituvchi va surdopedagogning faoliyati o‘zaro uzviy bog‘liqdir. O‘qituvchi dars jarayonida grammatik bilimlarni fan mazmuni bilan bog‘lab tushuntirsa, surdopedagog ushbu bilimlarni korreksion mashg‘ulotlar orqali chuqurlashtirish va mustahkamlashga yordam beradi.

Pedagog quyidagi vazifalarni amalga oshirishi lozim:

1. O‘quvchilarning individual nutqiy imkoniyatlarini o‘rganish.
2. Grammatik materialni oddiydan murakkabga qarab tashkil etish.
3. Yangi so‘z va grammatik shakllarni ko‘rgazmali vositalar orqali tushuntirish.
4. O‘quvchilarni to‘liq va grammatik jihatdan to‘g‘ri gaplar tuzishga yo‘naltirish.
5. Og‘zaki va yozma nutqni o‘zaro bog‘liq holda rivojlantirish.
6. Grammatik bilimlarni turli fanlarda qo‘llash imkoniyatini yaratish.
7. O‘quvchilarning nutqiy yutuqlarini muntazam kuzatib borish.
8. Oila bilan hamkorlikda bolaning kundalik muloqot muhitini rivojlantirish.

O‘qituvchi o‘quvchining grammatik xatolarini tuzatishda uning shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olishi, xatoni tushuntirish va to‘g‘ri shaklni qayta qo‘llashga imkon yaratishi kerak. O‘quvchini faqat xatosi uchun tanqid qilish emas, balki to‘g‘ri nutqiy faoliyatga rag‘batlantirish muhimdir.

Muhokama

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqining grammatik tizimini shakllantirish masalasi maxsus pedagogika va surdopedagogikaning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ilmiy-pedagogik qarashlar shuni ko‘rsatadiki, nutqiy rivojlanish faqat alohida grammatik qoidalarni o‘rgatish bilan chegaralanmaydi. U bolaning bilish faoliyati, lug‘at boyligi, muloqot ehtiyoji va atrof-muhit bilan o‘zaro munosabati bilan chambarchas bog‘liq.

Grammatik ko‘nikmalarni faqat ona tili darslarida shakllantirish ularning turli hayotiy vaziyatlarda mustaqil qo‘llanishini to‘liq ta’minlamasligi mumkin. Shu sababli matematika, tabiatshunoslik, o‘qish, texnologiya va boshqa fanlarda ham grammatik topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Masalan, matematika darsida miqdor bildiruvchi so‘zlar, tabiatshunoslikda sifat va fe’llar, o‘qish darsida esa gaplar o‘rtasidagi mazmuniy bog‘lanishlar ustida ishlash mumkin. Bu jarayonda o‘quvchi grammatik bilimni turli mazmuniy vaziyatlarda qo‘llaydi.

Biroq fanlararo integratsiyani amalga oshirishda muayyan metodik talablar mavjud. Birinchidan, barcha fanlarda grammatik topshiriqlar o‘quvchining yoshiga va nutqiy rivojlanish darajasiga mos bo‘lishi kerak. Ikkinchidan, bir xil grammatik mavzuni turli fanlarda takrorlashda topshiriqlar mazmunan boyitilishi lozim. Uchinchidan,

o‘quvchining bilimini baholashda faqat grammatik xatolar emas, balki fikrning mazmuni, mustaqilligi va izchilligi ham hisobga olinishi zarur.

Shuningdek, ta’lim jarayonida og‘zaki nutq, yozma nutq va bolaning ehtiyojiga mos boshqa kommunikativ vositalar o‘zaro uyg‘unlashtirilishi kerak. Bunday yondashuv ta’limning qulayligini oshiradi va o‘quvchining o‘z imkoniyatlariga mos ravishda bilim olishiga yordam beradi.

Xulosa

Turli o‘quv predmetlari bo‘yicha eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqining grammatik tizimini shakllantirish murakkab, izchil va ko‘p yo‘nalishli korreksion-pedagogik jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonning samaradorligi grammatik bilimlarni alohida mavzu sifatida o‘rgatish bilan birga, ularni turli o‘quv vaziyatlari va kundalik muloqotda qo‘llash imkoniyatlarini yaratishga bog‘liq.

Olib borilgan nazariy tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda grammatik tizimni shakllantirish ularning nutqiy rivojlanishi va ijtimoiy muloqotga kirishishida muhim ahamiyatga ega. Grammatik bilimlar fikrni aniq, izchil va mazmunli ifodalash uchun zarur asos hisoblanadi.

Ikkinchidan, grammatik ko‘nikmalarni rivojlantirish faqat ona tili darslari bilan cheklanmasligi kerak. O‘qish, matematika, tabiatshunoslik, tasviriy san’at, texnologiya va boshqa fanlar ham ushbu jarayonga xizmat qilishi mumkin.

Uchinchidan, fanlararo integratsiya grammatik bilimlarni turli vaziyatlarda qo‘llash, yangi so‘zlarni o‘zlashtirish va mustaqil nutqiy faoliyatni rivojlantirish uchun keng imkoniyat yaratadi.

To‘rtinchidan, ko‘rgazmali vositalar, amaliy mashqlar, taqqoslash, modellashtirish va kommunikativ topshiriqlardan foydalanish grammatik shakllarni ongli o‘zlashtirishga yordam beradi.

Beshinchidan, ta’lim jarayonida har bir bolaning eshitish holati, nutqiy rivojlanish darajasi va individual imkoniyatlarini hisobga olish zarur. Korreksion-pedagogik ishlar muntazam, tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etilishi lozim.

Shunday qilib, turli o‘quv predmetlari mazmuniga grammatik topshiriqlarni maqsadli kiritish eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning nutqiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, grammatik bilimlarini mustahkamlash va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning muhim pedagogik shartlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent, 2020.

2. World Health Organization. World Report on Hearing. — Geneva: World Health Organization, 2021.

3. Moores, D. F., Martin, D. S. (Eds.). Deaf Learners: Developments in Curriculum and Instruction. — Washington, DC: Gallaudet University Press.

4. Easterbrooks, S. R., Baker, S. (Eds.). Language Learning in Children Who Are Deaf and Hard of Hearing: Multiple Pathways. — Boston: Allyn & Bacon, 2002.

5. Tang, G., Li, Q., Li, J., Yiu, C. K-M. Chinese Grammatical Development of Deaf and Hard of Hearing Children in a Sign Bilingualism and Coenrollment Program. American Annals of the Deaf, 2023, 167(5), 675–699. DOI: 10.1353/aad.2023.0007.

6. Лубовский В. И. (ред.). Специальная психология. — Москва: Академия.

7. Зыков С. А. Обучение глухих детей языку. — Москва: Просвещение.

8. Назарова Т. А. Сурдопедагогика. — Москва: Академия.